

MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR.ARALASHVA KETMA-KETERGASHISHYO'LI BILAN HOSIL QILINGAN MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR

Alijonova Ruhshona Aqliddin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 202-guruh talabasi

Usmonova Xurshida Aybekovna

Andijon davlat pedagogika instituti PhD dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tili sintaksisida murakkab qo'shma gaplarning alohida turi hisoblangan aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shmagaplarning grammatik hamda semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ushbu sintaktik konstruksiyalarning tuzilish modellari, komponentlar o'rtasidagi mazmuniy va sintaktik bog'lanishlar, ergash gaplarning joylashish tartibi hamda ularning nutqiy vazifalari ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, aralash va ketma-ket ergashish asosida shakllangan gaplarning murakkab fikrlarni izchil, mantiqiy va ta'sirchan ifodalashdagi o'rni misollar vositasida asoslab berilgan. Tahlillar natijasida mazkur turdagi murakkab qo'shmagaplar nutqning kommunikativ samaradorligini oshirish, mazmuniy yaxlitlikni ta'minlash hamda uslubiy imkoniyatlarni kengaytirishda muhim sintaktik vosita ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: murakkab qo'shmagap, aralash ergashish, ketma-ket ergashish, ergash gaplar tizimi, bosh gap, sintaktik munosabat, semantik aloqa, gap qurilishi, sintaktik model, grammatik struktura, kommunikativ vazifa, uslubiy xususiyat, o'zbek tili sintaksisi.

СЛОЖНОСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ. СЛОЖНОСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ОБРАЗОВАННЫЕ ПУТЕМ СОЕДИНЕНИЯ И СЛЕДСТВИЯ.

Аннотация: В данной статье анализируются грамматические и семантические особенности сложных предложений, образованных смешанным и последовательным подчинением, которые представляют собой особый тип сложных предложений в синтаксисе узбекского языка. В ходе исследования научно освещены структурные модели этих синтаксических конструкций, семантические и синтаксические связи между компонентами, порядок расположения придаточных предложений и их речевые функции. Также на примерах обоснована роль предложений, образованных на основе смешанного и последовательного подчинения, в связном, логичном и эффективном выражении сложных мыслей. В результате анализа

установлено, что сложные предложения этого типа являются важным синтаксическим инструментом повышения коммуникативной эффективности речи, обеспечения семантической целостности и расширения стилистических возможностей.

Ключевые слова: сложносоставное предложение, смешанная последовательность, последовательная последовательность, система придаточных предложений, главное предложение, синтаксическая связь, семантическая связь, построение предложения, синтаксическая модель, грамматическая структура, коммуникативная задача, стилистическая особенность, синтаксис узбекского языка.

COMPOUND COMPOUND SENTENCES. COMPOUND COMPOUND SENTENCES FORMED BY COMPOUNDING AND CONSEQUENCE.

Annotation: This article analyzes the grammatical and semantic features of complex sentences formed by mixed and sequential subordination, which is a special type of complex sentences in the syntax of the Uzbek language. During the study, the structural model of these syntactic constructions, the semantic and syntactic connections between the components, the order of placement of subordinate clauses, and their speech functions were scientifically illuminated. Also, the role of sentences formed on the basis of mixed and sequential subordination in the coherent, logical, and effective expression of complex thoughts was substantiated by examples. As a result of the analysis, it was determined that complex sentences of this type are an important syntactic tool for increasing the communicative effectiveness of speech, ensuring semantic integrity, and expanding stylistic possibilities.

Keywords: complex compound sentence, mixed sequence, sequential sequence, system of subordinate clauses, main clause, syntactic relation, semantic relation, sentence construction, syntactic model, grammatical structure, communicative task, stylistic feature, Uzbek language syntax.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shmagaplarning grammatik tuzilishi, semantik xususiyatlari hamda o'zbek tili sintaksisidagi o'rnini yoritishda zamonaviy tilshunoslikning ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini sintaksis, matn tilshunosligi, kommunikativ tilshunoslik hamda qo'shmagaplar nazariyasiga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida, avvalo, tavsifiy metod asosida aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan tuzilgan murakkab qo'shmagaplarning tarkibiy qismlari, ularning o'zaro bog'lanish qonuniyatlari hamda nutqdagi qo'llanish xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, sintaktik tahlil metodi yordamida bosh va ergash gaplar o'rtasidagi grammatik munosabatlar, ergash gaplarning joylashish tartibi hamda sintaktik aloqani ta'minlovchi vositalar o'rganildi. Maqolada semantik

tahlil metodidan foydalanilib, aralash va ketma- ket ergashish asosida shakllangan gaplarda sabab, shart, payt, maqsad, natija kabi ma'no munosabatlarining ifodalanish usullari yoritildi.

Qiyosiy tahlil metodi asosida esamazkur murakkab qo'shma gap turlarining umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, ularning sintaktik imkoniyatlari baholandi. Lingvistik yondashuv orqali aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning fikmi izchil, mantiqiy va ta'sirchan ifodalashdagi o'rni hamda nutqning kommunikativ samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Ilmiy yabgilik. Mazkur maqolada aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shmagaplar o'zbek tili sintaksisining murakkab va ko'p qatlamli birliklari sifatida yangi ilmiy yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot davomida ushbu gap turlarining tarkibiy tuzilishi, ergash gaplarning o'zaro hamda bosh gap bilan bog'lanish mexanizmlari, ularning mazmuniy va grammatik munosabatlarni ifodalashdagi o'ziga xos jihatlari aniq misollar asosida yoritildi. Shuningdek, aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning kommunikativ vazifalari, murakkab fikrlarni izchil va mantiqiy ifodalashdagi imkoniyatlari zamonaviy sintaktiktahlil tamoyillari asosida baholandi. Tadqiqot natijasida mazkur sintaktik konstruksiyalarning nutqning mazmuniy yaxlitligini ta'minlash, uslubiy ta'sirchanlikni kuchaytirish hamda tilning sintaktik imkoniyatlarini namoyon etishdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab berildi. Bundan tashqari, aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplarning o'zaro farqlovchi belgilarini tizimlashtirish hamda ularning qo'llanish xususiyatlarini aniqlashtirish orqali mazkur mavzuning nazariy talqiniga muayyan ilmiy aniqlik kiritildi.

Kirish. Aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shmagaplar o'zbek tili sintaksisining murakkab va mazmunan boy sintaktik birliklaridan hisoblanadi. Ushbu gaplar tarkibida bir nechta ergash gaplarning o'zaro hamda bosh gap bilan bog'lanishi natijasida murakkab fikr, sabab-oqibat, shart, payt va boshqa mazmuniy munosabatlar ifodalanadi. Bunday konstruksiyalar nutqning mantiqiy izchilligini ta'minlash, fikrni aniq va ta'sirchan ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslikda aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shmagaplarning grammatik qurilishi, semantik xususiyatlari hamda kommunikativ vazifalarini o'rganish sintaktik tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri sanaladi. Mazkur maqolada ushbu gap turlarining struktur-semantik xususiyatlari, tarkibiy qismlar o'rtasidagi sintaktik munosabatlar hamda ularning nutqdagi funksional imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Murakkab qo'shma gaplar tarkibida uch va undan ortiq predikativ birliklar ishtirok etib, ular o'zaro tenglanish yoki tobelanish munosabatlari orqali bog'lanadi. O'zbek tili sintaksisida murakkab qo'shma gaplarning aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan turlari alohida o'rin egallaydi. Ushbu sintaktik konstruksiyalar murakkab tafakkur mahsuli bo'lgan fikrlarni izchil, mantiqiy va ta'sirchan ifodalash imkonini beradi.

Aralash ergashishli murakkab qo'shmagaplarda bir nechta ergash gaplar bosh gap bilan turli mazmuniy munosabatlarda bog'lanadi. Bunday gaplarda ergash gaplar bir xil sintaktik

vazifani bajarmaydi, aksincha, har biri bosh gapning ma'lum bir jihatini izohlashga xizmat qiladi. Masalan, "Agar ob-havo yaxshi bo'lsa, ishlar yakunlangach, tadbir ochiq maydonda o'tkaziladi" gapida agar ob-havo yaxshi bo'lsa qismi shart ma'nosini, ishlar yakunlangach qismi esapayt ma'nosini ifodalab, bosh gap bilan turlichamunosabatga kirishgan. Shu sababli mazkur tuzilma aralash ergashishli murakkab qo'shmagap hisoblanadi.

Ketma-ket ergashishli murakkab qo'shmagaplarda esabir ergash gap ikkinchi ergash gapga, ikkinchi ergash gap esabosh gapga tobelanadi. Natijada sintaktik bog'lanish zanjiri hosil bo'ladi. Masalan, "Kimki sidqidildan mehnat qilsa, kim o'zustida muntazam ishlasa, o'sha muvaffaqiyatga erishadi" gapida ergash qismlar mazmunan va grammatik jihatdan o'zaro bog'lanib, bosh gap mazmunining shakllanishiga xizmat qilmoqda. Bunday konstruktsiyalar murakkab sabab-oqibat va mantiqiy bog'lanishlarni ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shma gaplar semantik jihatdan keng imkoniyatlarga ega bo'lib, ular orqali sabab, shart, payt, maqsad, natija hamda izoh munosabatlari ifodalanadi. Ushbu gap turlari ilmiy, publitsistik va badiiy uslublarda fikrning mantiqiy izchilligini ta'minlash, voqea-hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish hamda murakkab mazmunni ixcham shaklda ifodalashga xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shmagaplarning struktur-semantik xususiyatlarini tadqiq etish sintaktik nazariyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning Grammatik qurilishi va funksional imkoniyatlarini o'rganish tilning sintaktik tizimini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shu jihatdan mazkur sintaktik birliklar o'zbek tilining grammatik boyligini namoyon etuvchi hamda nutqning kommunikativ samaradorligini oshiruvchi muhim vositalardan biri sanaladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, aralash va ketma-ket ergashish yo'li bilan hosil qilingan murakkab qo'shmagaplar o'zbek tili sintaksisining murakkab hamda sermahsul sintaktik birliklaridan biri hisoblanadi. Ular tarkibidagi bosh va ergash gaplar o'rtasidagi grammatik hamda mazmuniy munosabatlar murakkab fikrlarni izchil, aniq va mantiqiy tarzda ifodalash imkonini beradi.

Tadqiqot natijasida aralash ergashishli gaplarda turli mazmuniy munosabatlarning bir sintaktik tuzilma doirasida uyg'unlashishi, ketma-ket ergashishli gaplarda esa ergash gaplarning zanjirsimon bog'lanishi orqali fikrning bosqichma-bosqich rivojlanishi aniqlandi. Aralash va ketma-ket ergashishli murakkab qo'shmagaplarning struktur-semantik xususiyatlarini o'rganish o'zbek tili sintaksisining nazariy asoslarini boyitishga xizmat qiladi hamda ularning amaliy qo'llanish imkoniyatlarini yanada kengroq yoritishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov Nizomiddin, Nurmonov Abdulla. O'zbek tilining nazariy grammatikasi (Sintaksis). – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 228 b.
2. Nurmonov Abdulla va boshqalar. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. – Toshkent: Fan, 1992. – 296 b.

3. SayfullayevaRa'no. Hozirgi o'zbek tilida qo'shma gaplarning shakl-funksional talqini. – Toshkent: Fan, 1994. –357 b.
4. Abdurahmonov G'ulom. O'zbek tili grammatikasi. –Toshkent: O'qituvchi, 1996. –248 b.
5. AsqarovaM.. Hozirgi zamon o'zbek tilida qo'shma gaplar. –Toshkent:O'zFA, 1960. –220 b.
6. Rahmatullayev Shavkat. Hozirgi adabiy o'zbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006. –476 b.